

עלון המשפט

ביה"ד "נתיבות חיים" שע"י מוסדות מענה שמחה י-ם בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א פנים מאירות 1 י-ם טל: 02-5023637/55

גליון חודש תשרי ה'תשע"ה | 67

תוכן העניינים:

א | פסקי דינים - יורד לאומנות חבירו - חלק ו - התחרות המותרת והאסורה - חלק ב

ב | דין 'מקח טעות' באופן שהטעות היתה בשווי המקח מחמת נתונים שגויים - חלק ב

ג | דיני אונאה במכירת ארבעת המינים

הרב יוסף פליישימן שליט"א

פסקי דינים - יורד לאומנות חבירו - חלק ו - התחרות המותרת והאסורה - חלק ב

1. איסור 'יורד לאומנות חבירו' שייך רק במי שפתח את העסק המתחרה ומוכר בו, ואילו הקונה ממנו אינו עובר באיסור זה¹, ומכל מקום באופן שבו המוכר עובר על איסור זה, הקונה עובר על איסור 'לפני עיור לא תתן מכשול'², לפי הכללים של איסור זה.

בנוסף, יש אופנים שונים שבהם יש לבית דין לאסור על הכל לקנות במקום כזה. וכגון שאותו אדם שפתח את העסק אינו מקיים הוראת בית דין להמנע מתחרות אסורה זו, או שאין לבית דין כח למונעו מכך³, יש לבית דין לאסור על הקונים לקנות אצלו, כדי לכפותו על ידי זה לנהוג כדיוק⁴.

2. אופן נוסף שיש לאסור על הקונים לקנות אצל המתחרה, באופן שהתחרות היא בדבר שיש בו שררה, ואסור לציבור לפטר את הראשון משררתו, ובאופן כזה אסור ללקוחות של הראשון לעבור לשני, כיון שבאופן זה נחשב הדבר כאילו הציבור מפטר את הראשון, ולכן אף אם לא אסור

1. כיון שרק הוא יורד בפועל לאומנות חבירו, וכן כתב בהדיא הנחלה ליהושע (כט) והעתיקו דבריו בכנה"ג (קנו, הגה"ט ס"ק י) ובדברי גאונים (ק"י, יב), שהאיסור נאמר רק על היורד בעצמו ולא על אלו שמתפסם פעולה איתו, "ואיסורא דפסקת לחיותאי לא הוזכר אלא על הבא לעשות חנות אצל חנותו של חבירו, או הבא לעשות ריחים בצד ריחים של חבירו, אבל בקונים או מביאים חטים לטחון לא מצינן איסור". וכן אפשר להוכיח מתשובת הרמ"א (י, ד"ה היסוד הראשון), שהגם שפסק שהמתחרה של המהר"ם פדוואה [אף שהיה גוי] עבר על הדין של יורד לאומנות חבירו, בכל זאת לא אסר על הקונים לקנות ממנו משום יורד לאומנות חבירו, אלא גזר עליהם לא לקנות כיון שלא היה לבי"ד כח כנגד הגוי המתחרה, וכיון שמצד הדין היה אסור לגוי להשיג גבולו של המהר"ם, לכן כדי לכוף את הגוי לקיים את הדין גזר הרמ"א על היהודים שלא לקנות את ספרי הרמב"ם שהדפיס, וז"ל, "הרי לפנינו שמדינינו אין לו ליענטילומר שני לדפוס זה כלל, והגאון הנ"ל היה יכול לעכב עליו כפי שהוכחנו לעיל, וכן מצוה על הדיינין של ישראל. רק שבעונות ידם תקיפה עלינו, מ"מ נעשה מה שעלינו מוטל לעשות ונחתוך הדין", עכ"ל, ואם היה איסור על הקונים מעיקר הדין מצד יורד לאומנותו היה יכול לאסור עליהם לקנות בלי לגזור עליהם גזירות. וכן מוכח מתשובת חת"ס (ו, נז) שנביא בהערה 4, וכן הביא המשפט שלום (קונטרס תיקון עולם ס" רל"ז). ודין זה דומה מאד למש"כ האבני נור (ח"מ יז) לגבי דין עני המהפך בחררה, שיש איסור על הקונים, והוסיף אבנ"ז "זה פשוט וברור שאין שום סברא לאסור על המוכר למכור את שלו", והיינו שהאיסור של עני המהפך נאמר רק על המהפך, ולא על המשתף פעולה איתו.

2. הפת"ח (גיניט ט, סוף הערה 1) פסק שיש לאסור על הקונה משום לפנ"ע, וכתב שאין זה דומה לעני המהפך ששם אין איסור של לפני עור על המוכר, אבל לא פירש את טעם החילוק. ובאמת לענין לפנ"ע בעני המהפך עיין מה שכתבנו בגליון 11 הערה 13, ושם הבאנו את דברי האז נדברו (ז, פד) שאסר גם שם משום לפנ"ע. ובאג"מ (ח"מ א, לח) כתב בהדיא שיש איסור של לפנ"ע באיסור של יורד לאומנות חבירו, שכתב, "ולגרום בהשפעה על אחרים שילכו מביה"כ של הרבי איכא ממילא לבד איסור יורד לחייו של חברו, גם איסור לפני עור, דהרי האחרים יעברו בעצמם". והנה באבן המשפט (עמ' תלח) התקשה מדוע הרמ"א בתשובתו הנ"ל (הערה 1) לא אסר לקנות את ספרי הרמב"ם מהגוי משום לפנ"ע [כלומר, כיון שהרמ"א פסק שהגוי עבר איסור בכך שירד לחיותו של המהר"ם, ואסור ליהודי לגרום לגוי לעבור עבירה, כמבואר בע"ז (ו, א) גבי מושיט אבר מן החי לבן נח], ומכח זה חידש שאין כגון זה איסור של לפנ"ע, כיון שכל קונה בפני עצמו אינו 'מפסיק לחיותיה' של המהר"ם, ואף שכולם יחד גורמים כן, לא שייך להחשיב קונה בודד כעובר משום 'לפני עור'. אמנם, מלבד זאת שדבריו הם נגד האג"מ והפת"ח הנ"ל, הרי גם סברתו נסתרת ממש"כ הנחלה ליהושע (שנביא לקמן הערה 5) לגבי ירידה לאומנות של שוחט, שאסור לאנשים לשחוט אצלו כיון שזה נחשב הורדת הראשון משררתו, והרי גם שם איכא למימר שכל אחד בפני עצמו לא היה מוריד את השוחט הראשון משררתו, ומכל מקום אסר זאת הנחלה ליהושע והחשיב זאת כאילו כל אחד מהם עובר איסור בכך. ואת ראייתו של האבן המשפט מתשובת הרמ"א יש לדחות, דאפשר לומר שבאמת הרמ"א התבסס בגזירתו על האיסור של לפני עור המוטל בין כך על הקונים, והשתמש באיסור זה להחרימם את מי שיקנה, כדי לכפות על ידי זה את הגוי לציית לדין. וגם ממה שבנחלה ליהושע לא כתב שיש איסור של לפנ"ע אין ראיה, כיון שבמקרה שלו הוא כתב שהשוחט השני לא היה עובר על איסור של עני המהפך ולא על איסור של ירידה לאומנותו של הראשון, וממילא פשוט שאין גם איסור של לפני עור על מי שמסייע לו.

3. ע"י בהערה 1, שזה היה המצב במעשה שהובא בתשובת הרמ"א, כיון שהמתחרה של המהר"ם היה גוי.
4. כך כתב הרמ"א בתשובה הנ"ל [וצ"ע מה שכתב באבן המשפט (עמוד תלד), שאין מבואר טעמו של הרמ"א לאסור על הקונים]. וכ"כ החת"ס (ו, נז) וז"ל, "ואך מ"ש הגאון (פרשת מרדכי ס" ח) כיון שיש מדפיסי בני נכר שאינם שומעים לקולנו, שהוא זה כעין תשובת מהרש"ל, יפה כתב בזה, ע"כ בואו ונטיל חרם ושמתא על הקונים והלומדים מתוך הספרים שנדפסו בתוך הזמן [וזהו אמצעי כפיה נוסף, לאסור אף את הלימוד בספרים אלו], וכל דברי חכמים קדמונים קיימים, ודבר אלקינו יקום לעולם, אלו תוכן דברי באורך [ע"י חת"ס חלק ח"מ סימן מ"א], ונראים דברי מדבריו ז"ל".
5. במקרה כזה דן הנחלה ליהושע הנ"ל, ולדבריו הגם שאין איסור של יורד לאומנות חבירו על הקונים, וכנ"ל, מכל מקום כיון שאם הם יפסיקו לשחוט אצל השוחט הראשון יגרם הדבר שהוא ירד מהמשרה שלו להיות

מודעה רבא לאורייתא

בשמחה רבה הננו לבשר ולהזמין את הציבור הרחב לכנס הגדול

יום העיון

העשרים ושלוש

בענייני ירושות וצוואות

אשר יתקיים בעזהשי"ת

ביום שני כ"ח תשרי תשע"ה

בהיכל כוללנו ביהמ"ד היכל שמואל

רח' פנים מאירות 1 ע"ה"ק ירושלים

במעמד ובראשות

גדולי הדיינים שליט"א

מנחה בשעה 2:40

השיעורים יחלו בשעה 3:00

ניתן להאזין לשיעורים בשידור חי ב"קול הלשון" טל: 03-6171111 ואח"כ כוכבית או בשלוחה 172 לאחר השיעורים

הרחבת פעילות בית ההוראה

בשמחה רבה הננו לבשר לציבור הרחב כי בית ההוראה מרחיב את פעילותו גם לשאלות בענייני אורח חיים ויורה דעה, ע"י מורי הוראה מוסמכים ומובהקים.

טלפון: 02-502-3637

פרטים נוספים בעמוד אחרון

זאת בית דין בפירוש כאמצעי כפיה, הדבר אסור מעיקר הדין⁵. לדוגמה, באזור שאין בו מקום לשני רבנים ושני כנסת⁶, ופתח אדם בית כנסת שני שלא כדין, אסור למתפללי בית הכנסת הראשון לעזוב אותו וללכת להתפלל בבית הכנסת השני, כיון שאם הציבור ינהג כן יאלץ הרב הראשון לעזוב את שררתו, והרי זה נחשב שהציבור פיטר אותו, שלא כדין⁷.

3. איסור יורד לאומנות חבירו' שייך גם באופן שהשני אינו מתכוון כלל למטרות רווח, אלא רוצה לעשות חסד עם הציבור. ולכן אסור לפתוח חנות המוכרת במחיר הקרן או לחלק בחינם, אם מחמת כן יאלצו החנויות הקיימות להיסגר⁸.

4. כבר כתבנו בגליון 62 דין 7 שלדעת רוב הפוסקים מותר למדקדק

שוחר ציבורי, הרי זו כהורדה משררתו, וכמו שאסור לציבור לפטר עובד שלהם כל זמן שלא פשע, הוא הדין שאסור להם להפסיק לקנות אצלו, כיון שבפועל זה יגרום לו להפסיק לשמש כשוחר ציבורי, והרי זה כהורדה משררתו.

6. וגדר דבר זה של "אין מקום לשני בתי כנסיות" תלוי במצב, ולפי האג"מ (ח"מ א, לח) תלוי גם במצבו של הרב, ועיין מה שהארכנו בזה בגליון 63 דין 1.

7. במקרה שאסור לפטר את הרב וכמו שהארכנו בגליון 65 דין 3.

8. כך פסק באגרות משה (א, לח), בנידון שבו אסר על הציבור לפתוח עוד בית כנסת מחמת שעל ידי זה הרבי יפסיד פרנסתו מהשט"ב שלו, והוסף שהגם שהבכ"נ המתחרה לא היה קיים למטרת ריוח, בכל זאת אסור להם לפתוח, כיון שהאיסור הוא מחמת שהרבי יפסיד פרנסתו, ואין נפקא מינה אם הם ריווחו או לא, וז"ל, "וכ"ש הכא שמיסדי **ביה"נ האחר אינו להרוחה, שיותר אסור**, כי כל הטעם שמתיר ר"ה בדר"י לבר מבואה ידיה הוא מטעם אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי, שהוא מטעם שהראשון ג"כ לא היה לו רשות לאסור עליו לקפחו מלהרויח מעסק כזה, ולא שייך זה בעושה השני שלא להרוחה שנמצא שהראשון אינו מקפחו בכלום והשני מקפח לראשון, **שבזה מסתבר שאסור אף שהוא רק להפחית ולא לקפח לגמרי**", ומבואר בסיום דבריו שהוא נוטה לאסור אפילו אם החנות הראשונה לא תיסגר לגמרי, אלא רק תרויח פחות, וזהו חידוש גדול, ולדבריו נמצא שיש איסור כמעט בכל אופן שמחלקים דברים בחינם, כיון שאפילו אם מחלקים רק מוצר אחד, הרי בהכרח יפסידו החנויות חלק מהלקוחות שלהם. אמנם פוק חזי שלא נהגו כן, אלא בני אדם מוכרים נעליים וכדומה בערבי חגים במחיר סימלי, ולדעת האג"מ

הדבר אסור, כיון שכל חנות תפסיד קצת [שהרי לולא החלוקה היו קונים מהם], וע"כ שמנהג העולם אינו כחידוש זה של האג"מ. גם יתכן שהאג"מ אסר אפילו כשרק תצומצם פרנסתו באופן שאין תועלת לקונים, והיינו במקרה שלו, שלא עלה להם יותר כשהתפללו אצל הרבי, אבל אם ריווחו בכך ממון, כאופן הנ"ל שמוכרים להם במחיר הקרן או מחלקים בחינם, יתכן שגם הוא יתיר, כסברת הר"י מיגאש הנ"ל. גם הפת"ח (גיניט הערה יח) נוטה להתיר פתיחת חנויות המוכרות במחיר הקרן, אף שאינם מקומיים, וז"ל, "אם מוכרים במחיר הקרן ממש, נראה דדמיא למש"כ לעיל בשם הרמ"א (קנו, ז שביא י"א שהוא דעת הר"ר מיגאש שמתיר לבני עיר אחרת להתחרות עם בני העיר אם מוכרים בזול משום שזה טובת בני העיר), שאם אינו עושה לשם ריוח אי אפשר לעכב עליו". וכן כתב לעיל מזה (הערה 8) "שאיין איסור השגת גבול כשרוצה לתת לחבירו מתנת חנם". אמנם נראה שגם הוא לא יתיר באופן שיגרום הדבר לסגירת החנויות הקיימות, אלא באופן שרק יפחית את רווחיהם, היתר זאת אף למי שאינו מקומי, או באופן שעושה מעשה חד פעמי, כמו שמייירי שם (הערה 7) במי שאוסף אנשים בחינם מתחנת אוטובוס, אבל במקרה שע"י הנהגת השני יגרום לחנויות הראשונות להיסגר, אין נראה שיתיר זאת, שהרי הוא מתבסס בדבריו על הרמ"א בשם הר"י מיג"ש הנ"ל, והם מיירו רק במצב שבני העיר יכולים להתחרות, ועיין מה שהארכנו בזה בגליון 66 הערה 13. ועוד טעם לאסור, שהרי אם אכן יוכרחו החנויות הראשונות להסגר, לטווח הארוך גם הציבור יפסיד מזה, כיון שאי אפשר לסמוך שתמיד יהיה מי שיחלק בחינם או במחירי הקרן. ולכן נראה שאין מחלוקת בינו להאג"מ, ושניהם יסכימו למש"כ בפנים.

9. כתבנו שם שהמקור הוא מתשובת מהרשד"ם (תז, תמא), והבאנו שטעם דבריו הוא שהבני שהאיסורים האלו אינם איסורים בעצם, אלא חז"ל אסרום כדי להשיג מטרה מסויימת, ובנידון דין גזרו חז"ל איסורים שונים כדי להגן על בעל עסק קיים, ולכן אם בלא"ה אינו מוגן, מחמת שכבר מתחרים בו בני אדם שאינם צייתי דינא, א"כ האיסור בטל מעצמו. והבאנו שהסכימו לדבריו הפרשת מרדכי, חתם סופר, בית אפרים ומנחת יצחק. [ואין הבנה למה שהקשה באבן המשפט (עמ' תנא) על המהרשד"ם, "אטו משום דאיכא עוברים על התורה ומזיקים לאחד נתיי לכל ישראל להזיקו יותר", ובנה מזה דינים. אבל האמת שהתירוי לקושייתו פשוט מאוד על פי מה שהתבאר, כי כל הדינים הללו אינם איסורים בעצם, כמו חילול שבת וכו', אלא תקנות להגן על ציבור מסויים, ואם אין מה להגן ממילא נשמט היסוד לאיסור, ואין טעם לגרום הפסד ליהודי שיכול להרויח]. עוד יש להעיר, שבהרבה מקרים האסורים משום יורד לאומנות חבירו יש טעם נוסף להתיר, כגון שיש גוים

במצוות להתחרות בחבירו, אפילו באופן שמצד עיקר הדין היה אסור הדבר, אם בפועל התחרות שלו לא תזיק לבעל העסק הקיים, כיון שבלאו הכי יש מתחרים באופן האסור, ואין לבית דין דרך לכופ את המתחרים האלו להפסיק, כיון שאינם צייתי דינא, ואין לבית דין שליטה על הלקוחות⁹.

5. גם באופן שהמתחרים צייתי דינא, הגם שבגמרא כתוב שכן עיר שיש לו עסק בעיר יכול לעכב על מי שאינו גר בעיר מלפתוח עסק מתחרה, אפילו אם יגרום בכך רק הפחתה ברווחי הראשון¹⁰, מכל מקום לפי המצב כיום בארץ ישראל אדם שאינו יכול לעכב על בן עירו מלהתחרות בו, כמו כן אינו יכול לעכב בן עיר אחרת מלעסוק בעיר זו¹¹, ולדעת הרבה

«**המשך בעמוד הבא**»
וכי' שמתחרים איתו, והוא כי בהרבה מקומות אנו אוסרים על סמך מה שנאמר בגמ' (ב"ב כא, ב) "שאיני דגים דיהבי סייעארא", ופירש רש"י "כיון שהכיר זה הורו ונתן מזונות בתוך מלא ריצתו **בטוח** הוא שילכדנו" (עיין לדוגמא בתשו' מ"ב (כז) ד"ה אמנם נראה), וממילא אם יש גוים אי אפשר להיות בטוח, ולכן יהיה מותר אף ליהודי להתחרות איתו.

10. המקור לאיסור זה הוא מהגמ' בב"ב (כא, ב), "אמר רב הונא בריה דרב יהושע, פשיטא לי, בר מתא אבר מתא אחריתי מצי מעכב, ואי שייך בכרגא דהכא לא מצי מעכב", וכן נפסק בשו"ע (קנו, ה). וביאר הרשב"א (שו"ת, א, תרסד) שהטעם שחז"ל נתנו לבני העיר את הזכות לעכב על אלו שאינם בני עירם, הגם ששניהם שילמו מסים לאותו מלך, הוא משום שהמלך היה מחלק את הארץ שלו לעיירות, וכל עיר הייתה משלמת מס בפני עצמה, וכל אדם היה צריך לשלם את מסיו במקום שבו הוא גר, והעושה סחורה באותה עיר וגר בעיר אחרת, שילם מסים במקום מגוריו ולא במקום מסחרו. ולכן הכריע מסוגיא זו את השאלה שם, וז"ל, "שאלת, אם יכולין אנשי העיר לשעבד איש או אשה, מעיר אחרת וממלכות אחרת, ועוסקין בארצם, בנידון או בחרם, שיפדע במס מה שהם גוזרין עליהם אם לאו. תשובה, שורת הדין נראית שאיני יכולין לשעבד אותם ולא להחרים אותם, דכל שאינו בן עירם ואפילו הוא ממלכותם אינו חייב לתת בשום דבר עם אנשי עיר אחרת. וזה מבואר מאותה שמועה דבבא בתרא. אלא שברוב המקומות יש לכל עיר ועיר גבולות לשייתוף המס כפי שהאזונים מחלקים להם גבולות לשייתוף המס וכנהוג בכל ארצותינו. לפי שהארץ של המלך היא והוא חלקתן להם כו', ועיקר דברים אלו מן היסוד שאמרנו. שהרי אנו רואים כל עיר בגבולותיה. שאנשי העיר סוחרים ומתעסקים בתוכה

כאלו אמר המלך שאנשי העיר ההיא שמעלין לו מס או כרגא יסחרו ויתעסקו בה ולא לאחרים". והיינו שכל אדם היה משלם מס במקום מגוריו, לממונים באותה העיר, ולא ישירות למלך, והמלך התכוון שכל אחד יתעסק בסחורה במקום שהוא גר בו. וכן הביא המהרשד"ם (תמא) את דבריו ופירשם, "יסוד אלו הדברים חוזרים על עקר א', דדינא דמלכותא דינא, והמלך גוזר שכל שאינו פורע לו מס או כרגא לא יסחר ויתעסק בה, וזה הלשון כתב הרשב"א שם, וז"ל, ועקר דברים אלו מן היסוד שאמרנו שאנו רואים כו' עד כאלו אמר המלך שאנשי העיר שמעלין לו מס כרגא יסחר ויתעסק בה ולא אחריים". והחתם סופר (ב"ב כא, ב ד"ה בר מתא) כתב כך, "הענין בזה משום דאותן הפורעים כרגא דמלך קנאו החזקה מהמלך בשותפי' עם כל ריוח שיפול להעיר הכל שלהם אחר שבא לגבולם, ה"ל גזול מה שקנאו מהמלך". ובשו"ת (ח"מ עט ד"ה ואיפסקא) ביאר את דבריו יותר, וז"ל, "הטעם שהשייכים בכרגא דמלכא שכרו מהמלך המקום וכל הזכויות שאפשר שידמנו ע"י מקומו וארצו והמה מוחזקים בזה, אין רשות למי שאינו משלם שכירות למלכות ולא שכרו המקום והזכויות, לקפח פרנסתם של אלו ולא גרע ממי ששכר בית מחברו שכל הזכיה שלו ואין לאחר רשות בו". וקרוב לזה כתב בשו"ת דברי מלכיא (ב, ב ס"ק ו) ורק שאינו מגדירו כגזל, אלא כתב "הטעם משום דכרגא הוא מעסקי העיר ומהריוח שלהם. ולזה כיון שאינו משלם. יכול לעכב עליו מלהרויח שם". גם בהסתמכו על הרשב"א הנ"ל פסק השו"ת משפט צדק (א, מו ד"ה אכן מדברי) שהעיירות שהם סמוכים לעיר גדולה יש להם דין אחד עם העיר, כיון שהמלך החשיבם ביחד עם העיר לענין מסים, ולכן נחשבים כמקום אחד גם לענין היתר למכור וכו' [שם גם מוכח שנהוגו כמו שהתבאר לעיל, כי הוא כותב שם שהטורקים הטילו על תושבי איוזו חברון סך מסויים, וסך אחר על תושבי טבריה, ולכן רצו אנשי חברון למנוע מאנשי טבריה מלהתעסק בגבולם, כיון שטענו שהטורקים יעלו מיסיהם כשוראים שיש הרבה מסחר].

11. בגמרא שם איתא "ואי שייך בכרגא דהכא לא מצי מעכב", והיינו שאם מי שלא גר בעיר משלם מסים עם בני העיר [לשון רש"י, "שנותן מס גולגלתו למושל העיר הזאת, כבר מתא"], אין בני העיר יכולים למנוע ממנו את הזכות להשתכר בעיר, הגם שאינו גר שם. אמנם הוסיפו תוס' (ד"ה ואי שייך) שהגם שבני העיר לא יכולים לעכב, אבל בכל מבויו שכבר נמצא בן אומנותו של זה שלא גר בעיר, יכול הוא לעכב על זה שלא גר בעיר שלא לפתוח עסק המתחרה במבוי שלו, "אבל בני מבוי מצי מעכבי שלא יכנס במבואם" [אמנם הרמב"ם (שכינים ו, ח ועיין הג' מ"י ס"ק ט) והרמ"ה חולקים על דברי התוס', ועיין בנתה"מ (ב) איך ניתן לדחות הוכחת התוס'],

«**המשך בעמוד הבא**»

פוסקים אפילו בבנין שלו עצמו יכול להתחרות עימו¹², ואפילו אם השני אינו תושב הארץ¹³, אלא אם כן השני משתמט מלשלם מסים¹⁴.

6. בזמננו שהממשלות אינן מקפידות על תושבי עיר אחרת מלהתעסק ביחד עם תושבי העיר, אפילו במקום שאלו שגרים בעיר משלמים מס הכנסה לעירייה ואלו שעובדים בעיר ואינם גרים שמה אינם משלמים, בכל זאת, יהודי הגר בעיר אינו יכול למנוע מיהודי שאינו גר עמו בעיר

וכן פסק הרמ"א (קנו, ה) "ורבים האומרים דאפילו הכי אין לו רשות ליכנס למבוי שיש שם בני אומנתו, דבעל האומנות יכול לעכב עליו שלא ליכנס למבוי שלו, הואיל והוא מעיר אחרת. אבל במבוי אחר אינו יכול למחות בו הואיל ונתון מס". ולפי"ז יש לדון בזמנינו בשתי שאלות: א. האם בני העיר רשאים למנוע אדם אחר מלהתעסק בכל שטח עירם. ב. אפילו אם אינם רשאים לעשות כן, שמא אפשר למנוע ממנו מלהתעסק במקומות מסוימות בעיר. אמנם נראה שבמצב הנוכחי בארץ, אין לאומן זכות לעכב על מי שאינו תושב עירו מלעבוד, לא רק בעירו אלא אפילו במבוי שלו, אפילו לפי הרמ"א, כיון שהמציאות שונה ממה שהיה פעם, והיום כל אחד משלם מס הכנסה למדינה, ולא לעיר שהוא גר בה, ואילו התשלום ממשלמים לעירייה, והיינו ארנונה, כיון שהוא חל על המשתמש בשטח ואין זה תלוי במקום מגוריו, לכן בהגדרות של הגמ', ולפי ההסברים שכתבנו בהערה הקודמת, כל הארץ נחשבת כמו עיר אחת של פעם, ולכן אין זכות גם לאומן בן מבוי לעכב על מי שאינו גר בעיר לפתוח עסק המתחרה בתוך המבוי שלו, כמו שבזמננו לא היה לו זכות לעכב על בן עירו שהיה גר במבוי אחר [אף שבגמ' שם עלה הספק בתיקו, הרי אנוחנו פוסקים לקולא, ומתירים]. [וכן פסק בספר בארות שלמה עמ' ריג, אלא שהוא דימה זאת ל"שייך בכרגא דהכא", ולדברינו הוא יותר קל, והנפק"מ היא אם אומן בן מבוי יכול למנוע מהמבוי שלו]. ודין זה דומה למבואר בתשובת הרא"ש (חזה התנופה סי' טו, והוא בבית יוסף בקיצור), "דבר ברור הוא שכל אדם יכול לצאת מעירו לדור בעיר אחרת ואינם יכולים לעכב עליו מלבד לדור אצלם בטענה שהוא מפסיד חיותם, כי לא להם לבדם נתנה הארץ. ואינו דומה לבר מבוי הנכנס במבוי אחר שיכול למנוע שלא יכנס באותו מבוי ולענין תנות אצל חנותו כשאינו פורע מס בעיר ההיא, אבל אם רוצה לפרוע ולדור עימהם פשיטא שאינם יכולים לעכבו, ובארץ שכולם לשר אחד שכולם פורעים לו מס המוטל עליהם, בני עיר אחת יכולים לעשות עיסקא בעיר אחרת, אף על פי שאינם דרים שם". הרי מבואר בדבריו שאפילו באותו מבוי מותר. [והרא"ש (ב, יב) הרי סובר כותס' הנ"ל, וכ"כ הטור (סי' קנ"ו) ובכל זאת התייר ככה"ג באותו מבוי].

טעם נוסף שבזמנינו יש להחשיב את כל הארץ כעיר אחת [אף אם היו מחלקים את הארץ לערים לענין הטלת מיסים], הוא לפי המהרשד"ם הנ"ל שתלה את האיסור להרויח במקום אחר בקפידת המלך [וכן עולה מדברי החת"ס הנ"ל], ולכן פסק שבמקום שהמלך אינו מקפיד אסור לקהילה של היהודים להגביל את אלו שאינם בני עירם, וז"ל, "לא אמרו כן אלא לפי שכך דעת המלך שלא יסחרו בארצו ובממשלתו אלא הפורעים לו ולא אותם שאינם פורעים לו, והחזיר אל דבר ה' וירא אל ה' כי בן באלו ארצות המלך י"ה לא שייך דבר מזה, כי היא עיר פרוצה שיה לכול, לפורעים לו מכס ומס כמו למי שאינם פורעים לו מס, כולם באים ומסתחרים הולכים ושבים ואין מוחה בידם ואין דובר להם דבר, ועוד שאנו עבדי מלך א' יר"ה אנוחנו כמו הם, ואם כן מן הדין הגמור עוברים על התורה אם מכריחים אותם ליתן שום מס". ובתשובה אחרת (תז) חזר ופסק כן, והביא את תשובת הרא"ש הנ"ל. ונהי שלא הזכיר בהדיא שמותר אפילו באותו מבוי, אבל כיון שתלה את כל הזכות להגביל אחרים בקפידת המלך, לכן נראה ברור שאיננו יכולים לאסור על אדם אחר להרויח באותו מבוי כל עוד שהמלך אינו מקפיד על כך.

טעם שלישי הוא עפ"י הדברי חיים (ב, לט) שכתב שכמעט לא קיים המציאות של מבוואות של זמן חז"ל, ולדבריו "הטעם דבכרגא דמלכא אין יכולין למחות בידו בני העיר משום דהן כולם כעיר אחד דמיא, וכל אחד עושה בתוך שלו, ורק בני מבואה אחת יכולים למחות **דהמבוי הוא שלהם לבדם**, כמו שאיתא כמה פעמים בש"ס בבתא בתרא לענין פתחים ולענין כמה דברים שהמה יכולין למחות בבני רשות הרבים (ב"ב יב, א ועיי' רא"ש ורמב"ן שם), אם כן הוי מבואה זה להם כמו בית אחד לבעל הבית, וא"כ נהי דרשות המלך על כל מי שנותן כרגא ומותר לעשות אומנות בכל מקומות ממשלתו, אבל לא בבית חבריו, ומבוי הוי כמו ביתו, ומשום הכי יכולין למחות בר מבואה אבר מבואה אחריני. אך כל זה הוא בימיהם שהיו להם מבוואות בפני עצמן דהוי כבית המשותף דוקא לאלו ואין לאחרים חלק בו, אך בזמננו זה **דליתא אצלנו מבוי קנויה לבעלי המבוי, וכל העיר ומבוואותיה אחד ורשות לכולן שוה**, בודאי מי שנותן כרגא יוכל לעשות מלאכתו בכל מקום שירצה, עיי' בשו"ע [סי' קס"ב סעיף א'] ותראה שכן הוא". אמנם לפי הטעם הזה הדמיון למבוי של חז"ל בזמננו הוא בנין אחד, כיון שכל מה שאינו רכוש פרטי הוא רכוש משותף לתושבי הבנין, ונמצא שמצד הטענה הזאת יכול אומן למנוע מי שאינו גר בעיר לפתוח עסק המתחרה עמו באותו בנין שקיים העסק שלו. אמנם לפי ה"ט (קנו, ה) יש עוד סיבה שלא שייך היום הדין של מבוי, כיון שכתב "אם הוא נותן המס הפרטי השייך לאותו מבוי עצמו נראה דגם הם מודים שיש לו כח בכל", ולפי"ז כל הדין

מלהתחרות איתו¹⁵.

7. גם במקום שהממשלה מאפשרת למי שאינו גר בעיר לפתוח עסק המתחרה עם עסק של אחד מבני העיר, מכל מקום אם הקהילה המקומית גובה כסף [מס חבר' וכדומה] כדי לכסות את הוצאות הקהל, וזה שאינו גר בעיר אינו מצטרף עמהם, רשאים בני הקהילה המקומית לאסור עליו להתעסק שם בסחורה עד שישלם¹⁶.

המיוחד של מבוי גם נובע ממה שהטילו מסים על המבוי כיחידה א', וא"כ בזמנינו שאין מיסים כאלו [ואף דמי ועד בית יקחו גם מהשני, שהרי הוא משתמש ברכוש המשותף] אין בכח בני מבוי למנוע אותו, ולפי"ז אפילו באותו בנין יהיה מותר. וכן לפי הטעמים הראשונים יהיה מותר אפילו באותו בנין, אם לא באופן שאין שניהם יכולים להתפרנס שם, וכמ"כ בגליון 62 דין 3. ועיקר הדברים [ללא ההתייחסות לתחרות באותו בנין] מצאתי שפסקו גם במשפטי החושן (קנו, ציון במשפט ס"ק צ, צה). ובאבן המשפט (עמ' תי) הסכים שכיום לא שייך לאסור להתעסק במבוי א', אך טען שהגם שיש טעמים נכונים שלא לאסור בן עיר אחרת, אבל סתימת הפוסקים היא לאסור. אמנם אין זה מטעמו, כיון שהפוסקים שבאמת דנו בזה חיו במקומות שהטילו מסים באופן שונה לגמרי מאופן הטלת המסים הנהוגת היום, והמדיניות של הממשלות אז היתה למנוע תחרות, משא"כ היום המדיניות עפ"י

רוב היא לעודד תחרות.

12. ע"י בהערה הקודמת שלפי טעמו של הדברי חיים יש לאסור זאת, אבל לפי הטעמים של הרא"ש, מהרשד"ם וה"ט, נראה להתיר גם ככה"ג.

13. בתשוב חו"ל שאינו משלם מס הכנסה בארץ שייכים מקצת הטעמים שכתבנו בהערה הקודמת, אבל לפי המהרשד"ם (שם) שכתב "במלכות הזה עיר פרוצה אין חומה שתמיד יומם ולילה השערים פתוחים הנכנס יכנס והיוצא יצא הדעת נותן והשכל מחייב שאין כח ביד בני עיר אחת ישראלים לעכב על בני עיר אחרת ישראל לא ממלכות זה ולא ממלכות אחרת אלא כל דצריך ייתי ויזבין כרצונו", אי אפשר לעכב עליהם, כיון שהממשלה אינה מעכבת, ולפעמים אפילו מעודדת זאת. [והוא הבין שכך סובר הרשב"א הנ"ל]. וכן בשו"ת פני משה (א, לט ד"ה תשובה) הביא את דברי המהרשד"ם, וכתב שלדבריו במדינות שהמלכות אינו מקפיד לא שייכת שום הגבלה על אלו שלא גרו בעיר כתוצאה ממה שלא שלמו איתם מסים, וסמך על זה לדינא. וכן פסק גם הבית אפרים (שם, ד"ה והנה עלה), וכן יוצא לפי החת"ס הנ"ל. בנוסף, בלחם רב (רטז ד"ה אבל) ביאר את הדין של כרגא באופן שונה קצת מהרשב"א וכו', ולביאורו המלך הטיל מסים מסוימים על העיר, ואם היו יותר עסקים היה המלך מגדיל את המסים על אותה העיר, ולכן אם הסוחר היה מרויח בעיר ולא משלם איתם מסים, היה מזיק לבני העיר כי הגדיל את נטל המסים על בני העיר, בלי שישתתף עמם [וזו היתה טענת אנשי חברון בשו"ת משפט צדק הנ"ל]. ולפי"ז אצלנו שאין מסים מיוחדים על כל עיר, אלא מטילים אותם על היחידים ועל העסקים לפי מקום המצאם [ולא לפי מקום מגורי הבעלים], אין סיבה שבני העיר יאסרו על מי שלא גר איתם להתעסק במקומם.

14. כיון שאם הוא צריך לשלם מסים אינו משלם, הוא נחשב "לא שייך בכרגא" של אף מקום, ועליו יש קפיא מצד המלכות ויחולו עליו כל ההגבלות שהטילו חז"ל על מי שלא גר בעיר. ואין הדינים הללו תלויים בנידון אם יש דינא דמלכותא בארץ ישראל, כי דינים אלו הם תקנות חז"ל למען הסדר, והרי זה דומה למש"כ האבני נזר (חו"מ מה) "שאלתי סוחרים אם מדינא דמלכותא יוכל יחיד מעיר אחרת לבוא למכור ביומא דשוקא ואמרו לי כי אסור זולת צרכי מזונות. וא"כ אפי' נאמר כי אין הולכין בזה אחר דינא דמלכותא בד"ת. מ"מ שוב כל הבאים לקנות דעתם על בני העיר וחשיב הבא מעיר אחרת יורד למחיתם".

15. דין זה נלמד מדברי המהרשד"ם שהבאנו למעלה, והוא דומה מאד לדין שהובא לעיל הערה 12. יש להעיר עוד שבהרבה מקרים שייך גם ההיתר שנאמר ביום השוק (קנו, ז) "ואם מכרו ביום השוק בלבד, אין מונעים אותם, והוא שימכרו בשוק אבל לא יחזרו על הפתחים", כיון שהיום אלו שקונים בעיר הם לאו דווקא מבני העיר אלא באים מכל המקומות לקנות, ולכן שייך בהם מש"כ הגמ' (ב"ב כב, א) "מעלמא אתו ולעלמא ליזבנו". וסברא זו הוזכרה גם באבן המשפט (הערה 6) אלא שצמצמו סברא זו רק לערים הגדולות. אמנם נראה שכיום, עם ריבוי המכוניות, הדין שיה

בכל עיר.

16. כן פסק הריב"ש (קלב) וז"ל, "יש לקהל דין עליו בעד שאר הוצאותיהם, שאין פטור המלך מועיל לו כלום בהן מן הדין. וכל שכן בזה, שעושה סחורותיו וקונה ומוכר בעיר, שבני העיר יכולין לעכב עליו, דקא פסיק לחיותיהו, אלא אם כן פורע מס עמהם כמו שמבואר בפ' לא יחפור (כא:). והנה הדין הזה נוגע במקום שיש קהילה מאורגנת [או מושב קטן] וכדי לממן את שירותי הקהילה, הקהילה מטילה מסים על חברי הקהילה, ובעל עסק א' משתתף בהוצאות של הקהילה והשני אינו משתתף, ככה"ג מותר הנהלת הקהילה למנוע את השני להתעסק במקומם או לאסור על אנשי הקהילה לקנות אצל השני כמו בדין 1 [אם החוק מאפשר, כמו שהריב"ש הגביל את ההיתר שלו למקרה שהמלך אינו מתנגד "אם כח ביד הקהל נלודתו ולהתרחק ממנו כמאן דלא ציית דינא, והמלך לא יחוש בזה, הרשות בידם

דין 'מקח טעות' באופן שהטעות היתה בשווי המקח מחמת נתונים שגויים - חלק ב

מתוך דברים שנאמרו ביום עיון שהתקיים בכ"ח ניסן תשע"ד

כפי שהתבאר בתחילת המאמר שהובא בעלון הקודם, כדי לקבוע אם מתעסקים במקח טעות או באונאה צריכים לדון רק מה הוא בסיס הטעות האם במחיר או בנתונים, וכשהטעות באחד הנתונים הוי מקח טעות, אפילו אם אין בו אונאה, וכן הוא בנידון זה, בו נמכר העסק על פי נתוני רווח שאינם נכונים. אמנם בנידון שלנו יש כמה נקודות מסוימות הטענות בירור, וכדלהלן:

הערה על דברי נתיבות המשפט

העיר לי תלמיד חכם אחד, הדנה בשלחן ערוך (רט, ז) מובא אופן של אדם שמכר את גוף השדה לראובן ואת הפירות לשמעון, ומצד הדין לא חלה מכירת הפירות לשמעון, דהוי דבר שלא בא לעולם, שהרי לא הקנה לו גוף לפירות. וכתב הסמ"ע (ס"ק כ"ד) שראובן מקבל את הפירות בחינם, הגם שהמוכר לא כלל אותם במקח. אמנם כתב ע"ז הנתה"מ (ס"ק י) שאם לאחר חישוב שווי הפירות והשדה ייצא שנתאנה המוכר במקח [כלומר שהמחיר ששילם ראובן על השדה פחות מפלגא משווי השדה והפירות יחד], שייך בזה דין אונאה. והקשה הת"ח לפי דברינו הנ"ל, מדוע באופן שאין שיעור אונאה לא יוכל המוכר לבטל את המקח מדין מקח טעות, שהרי לא התכוון למכור שדה עם פירות, והוי טעות בנתונים של המכירה.

ואמנם על הסמ"ע עצמו לא קשה מידי, ואדרבה יש להוכיח מדבריו ליסוד הנ"ל, שהרי בדרישה (ז) כתב שלא שייך בנידון זה מקח טעות כיון שראובן זוכה בפירות מההפקר [מאחר ושמעון לא קנאם] ואין זה שייך כלל למקח. אבל לדברי הנתונים א"א לומר כן, שהרי מכר שהוא דן בזה דיני אונאה מוכח שהוא נוקט שהפירות כלולים במקח, וא"כ קשה לדברינו אמאי אין בזה ביטול מקח משום מקח טעות, שהרי לא ידע שכלול במקח יותר ממה שהתכוון למכור לראובן [וכמו שמוכח מהגמ' בכתובות (צא א) וכמשי"כ הקנין תורה והרב סילמן שניבא בהמשך].

[ועי' בפסקי דין ירושלים (כרך י"א עמ' ש-שיא) שלא נכנס לכל הענין, אלא בנה מדברי הנתה"מ הללו יסוד שהנידון שלו הוא נידון של אונאה ולא של מקח טעות, ונראה שהגישה הנכונה היא בהיפך, לבנות יסודות מהגמרא והראשונים ולחפש דרך ליישב את הנתה"מ].

בנידוננו היה הקונה יכול לבדוק את הנתונים

בנידון המסוים שאנו דנים בו טען המוכר טענה נוספת, שהרי המאזן הכספי היה בידי הקונה קודם שרכש את העסק, והיה יכול להבין מעצמו - על פי המידע שנתן לו המוכר בעל פה, ועל פי המאזן שבידו - שיש טעות בנתונים שנמסרו לו במאזן, ולא יתכן שהרווחים עמדו על סכום זה. והמקור לכך שבאופן שיכל הקונה לבדוק את הנתונים לא שייך לטעון מקח טעות הוא על פי דעה א' שהובאה במגיד משנה (מכירה טו, ג), וז"ל, "ויש מי שכתב שאם היה הדבר שהלוקח יכול להבחין לאלתר, כגון שיכולין לנסותו ולטועמו, ולא הקפיד לעשות כן, והמוכר מכר לו סתם, אינו חוזר".

אמנם במקרה דידן נראה שאין זו טענה המתקבלת, ומשני טעמים: א. המוכר לא הצליח להוכיח את דבריו, שמתוך הדברים יכל הקונה להבין שיש טעות במאזן שנמסר לו. ב. דעת המהרשד"ם (חו"מ סי' שפה, והובא בעלון 35 דין 9 שכן היא הסכמת הפוסקים) שאין אומרים סברא זו באופן שהמוכר אמר בפירוש שאין במקח את החסרון המסוים הזה, כיון שהקונה יכול לומר שסמך על המוכר בזה, וממילא כאן יכול הקונה לומר שסמך על הכתוב במאזן ולכן לא בדק את הדברים יותר.

באופן שהמוכר טוען שהקונה לא סמך על דבריו כלל

יש להעיר על האמור בקטע הקודם בשם המהרשד"ם, וכן על כל מה שהנחנו לעיל שהקונה הוטעה על ידי המוכר, מדברי הט"ז (שלב, ד), וז"ל, "ומעשים בכל יום שאדם מוכר לחבירו חפץ, ואומר כך נתנו לך סך זה ולא רציתי למכור בזה הסך, ואח"כ נתברר שלא היה שום קונה בסך קיצבה

שזכר הוא, וכי בשביל זה יבטל המקח, אלא על כרחך כדפרישית, דבעינן גילוי מילתא שסמך עצמו על שכירות אחרים דדוקא אז תלוי בשכירתם", ולכאורה גם כאן יכול המוכר לטעון שהלוקח לא החליט על הקניה מחמת המאזן שהוגש לו, אלא מחמת סיבות אחרות שאינן תלויות במוכר.

ובפשטות נראה שאין כאן קושיא על המהרשד"ם הנ"ל, כיון שלגבי מומים איתא בגמרא בהדיא (כתובות עה, ב) "חזקה אין אדם מתפייס במומין", ולכן החזקה מסייעת לדבריו שסמך על המוכר ולא בדק. אמנם בנידון שלנו שאין זה מום ממש, וממילא לא שייכת חזקה זו, לכאורה לדברי הט"ז יכול המוכר לטעון שהלוקח לא סמך כלל על דבריו, וממילא אי"ז מקח טעות.

אך נראה שאין דברי הט"ז שייכים לנידוננו, כיון שבנידון של הט"ז השקר של המוכר היה בדבר צדדי, האם יש לו לקוח אחר הרוצה לקנות את המקח הזה, משא"כ בנידוננו שהחסרון הוא בנתון שאינו נכון בעצם המקח. וחילוק הזה מצאנו בשו"ת דברי מלכיאל (א, פו) וז"ל, "בנידון דידן שאף שהטעות מ"מ אין זה דומה להא דמום במקח, דהכא אין הדבר נוגע אליה, רק ששיקרה לו בענין צדדי, ובכל כה"ג לא שייך לומר שהאמינה כמו במום, והוה ליה לחקור ולדרוש על זה".

עוד יש לחלק עפ"י מש"כ הפת"ת (רז, ט) בשם שו"ת חות יאיר (סי' ס"ט), וז"ל, "אודות לוי שרצה לקנות בית משמעון, ושאל לו כמה רוצה, השיב ת"ק ר"ט, ולוי אמר שיתן לו ש', השיב שמעון כבר רצה נפתלי ליתן לי ש"ן ר"ט, ונשבע בנקיטת חפץ שאם יבוא היום אחד ויתן לי בעד ת' ר"ט לא אתננה לו, ומפני כך נתן לו לוי ת"י ר"ט וקנה הבית, והיה העם כמתלוננים שקנה בית ביוקר מאד, שאל לוי לנפתלי אם אמת הוא שרצה ליתן ש"ן ר"ט, והשיב לא היו דברים מעולם, ותבע לוי לשמעון בדין". ופסק החו"י "אם עדיין המעות בידו, נ"ל דמצי למימר על דבריך שאמרת שכבר רצה נפתלי ליתן ש"ן ר"ט ונשבעת סמכתי, וי"ל דודאי שכה"ג הוא אומדנא דמוכח שכתב הרא"ש (בתשובה, כלל פ"א סי' א') דמהני אפילו במכר, וכמ"ש בהגהת רמ"א סימן ר"ז סעיף ד". וע"ז הוסיף הפת"ת וכתב "ועיין בט"ז לקמן סימן של"ב סעיף ד' וצ"ע", והיינו שהפת"ת מקשה שדברי החו"י נראים כסותרים את דברי הט"ז הנ"ל, ונשאר בצ"ע איך ליישבם.

ובגליון 61 הערה 7 הבאנו את תירוצו של האורחות משפטים, שאין מחלוקת בין הט"ז לחו"י, אלא הדין תלוי בדברי המוכר, במקרה של הט"ז המוכר אמר שקר שרגילים המוכרים לשקר, ולכן לא היה הקונה צריך לסמוך על דבריו ואי"ז מקח טעות. אבל במעשה של החו"י המוכר נשבע בנק"ח, ואין דרך המוכרים להשבע לשקר בנק"ח, ולכן הוא אומדנא דמוכח קצת והוא מספיק לבטל המקח מספק, וכדברי הארחות המשפטים תירץ גם המשפט שלום (רכז, ג) בקיצור. לפי"ז ג"כ אין להשוות בין נידון דידן לנידון הט"ז, כיון שאין דרך בני אדם להגיש מאזן מוטעה, ובפרט שכאן היה מדובר בבני תורה, ובאמת לא היתה כוונת המוכר לשקר כלל אלא שטעה, ולא היה הקונה צריך לחשוש לכך.

המוכר אינו רשאי לחזור בו מהמקח

יש להוסיף, שהגם שהכרענו שהמקח הזה הוא מקח טעות, מ"מ רק הלוקח יכול לחזור בו, ולא המוכר, ואין זה דומה לסתם מקח טעות ששניהם יכולים לחזור בהם. והטעם, כיון שמבואר במשנה (ב"ב פג, ב) שבמקח טעות של ב' מינים, כגון שמכר חטים לבנות ונמצאו שחומות, הדין הוא ששניהם יכולים לחזור בו, אבל אם

« המשך בעמוד 8 »

דיני אונאה במכירת ארבעת המינים

שאלה

מעשה בסוחר שקנה קופסא גדולה של לולבים, ובשעת הקניה אין ידוע לו כמה מתוכם טובים ומהודרים למצוה, ולאחר זמן התברר לו שרק כמות קטנה של לולבים היתה ראויה, וטוען עתה טענת אונאה על כל הקופסא של הלולבים, שלדבריו לא היתה שוה כל כך הרבה מאחר ונמצאו בה רק לולבים מועטים ראויים, ויש לברר האם טענתו טענה.

תשובה

מצד עיקר הדין לכאורה היא הדבר תלוי במחלוקת הפוסקים, ויכול התפוס לומר 'קים לי'. אמנם מצד המנהג אין לערער כלל על המקח, ואין הקונה יכול לטעון טענת אונאה וכדומה, אלא המקח חל לגמרי.

מקורות ונימוקים

דין אונאה בדבר שאינו מבורר מצד עצמו, ואין לו עתה שער קבוע

אמנם מה שיש לעיין בכ"ז, דהנה בב"י הקשה על הך דינא שיש אונאה, ממה שאמרו בגמ' (ב"מ סד.) שאם אמר לחברו 'מה שעזי חולבות מכור לך' אין בזה משום ריבית, ומשמע שאף אין בזה דין אונאה אם מכר לו יותר מדמיו, ובמה שונה אופן זה מהאופן האמור בס' ר"ט ס"א, שם מבואר שאם לא היתה המידה ידועה בשעת המקח יש דין אונאה. ותידין הב"י, שבדבר שאין לו שער קבוע לא שייך אונאה, ולכן ב'מה שעזי חולבות' שאין לזה שער ידוע, אין דין אונאה. אבל הב"ח והש"ך דחו את קושית הב"י, וכתבו שמהסוגיא שם אין הוכחה, וביאר התיבות דכוונתם שהסוגיא שם דיברה רק לענין ריבית, שאין בזה איסור, אבל לא איירי כלל לענין אונאה, ומדובר באופן שאין אונאה, וכגון שמחל לו על כך, אבל לעולם יש באופן זה דין אונאה, אף שהוא דבר שאין לו שער קבוע. והט"ז הביא את קושיית הב"י מעיני חולבות ותידין דלדעת הרמב"ם אכן גם ב'מה שעזי חולבות' מיירי באופן שלא היתה אונאה, אבל אם יש אונאה, צריך להחזיר, וסיים וכתב "ומכל מקום אנן קיי"ל במשחק בקוביא כר"ת, דאגב דבעי למקני גמר ומקני, כמ"ש רמ"א סי' ר"ד ס"ג, וה"נ בחלב, שאין המוכר ולא הלוקח ידוע, אמרינן אגב דבעי למקני גמר ומקני".

ומבואר מדברי הט"ז שתלה נדון זה במחלוקת הראשונים לענין משחק בקוביא, האם יש בזה משום אסמכתא, דלדעת הרמב"ם שיש בזה חסרון של אסמכתא יש גם דין אונאה, ואילו לר"ת והרמ"א שאין אסמכתא, כיון דאגב דבעי למקני גמר ומקני [מאחר ושניהם אינם יודעים מי ינצח], לכן גם לגבי אונאה יש סברא זו, ואין בזה חסרון של אונאה. והנה דברי הט"ז בפשוטו צריכים ביאור, שהרי המחלוקת שם נאמרה לענין אסמכתא, ולא לענין אונאה ומה ענין זה אצל זה. וכבר העיר בזה בנתיחה"מ, שלכאורה יש ט"ס בדברי הט"ז, כיון שאין הנידונים שייכים זה לזה¹. אך מ"מ מתבאר לדעת הט"ז שבאופן שניהם אינם יודעים מהאונאה, לדעת הרמ"א אין בזה דין אונאה, ורק לדעת הרמב"ם והמחבר יש אונאה.

ומצינו חבר לדעת הט"ז בדברי הרדב"ז (ח"ד סי' עב, והביאו המשפט שלום וכתב שהוא כדעת הט"ז), שנשאל בנדון עפרות זהב, שהיו נוהגים בזמנם לרכוש שטח קרקע שיש בו עפרות זהב על מנת לחפור ולזקק ממנו הזהב, וכאשר לאחר הזיקוק נמצאה כמות מועטת של זהב, היו טענות של אונאה, וכתב הרדב"ז בתו"ד: "ועוד, דאגב דסובר להרויח שיהיה בו יותר ממה ששיערו, גמר ומקני לגמרי, אע"פ שיפסיד. ודמי למשחק בקוביא שהסכימו רוב הפוסקים דקנה מהאי טעמא, ומכל שכן

סוגיית הגמרא ופסק השו"ע בדין אונאה בדבר שאין מידתו ידועה

תחילה עלינו לברר אם שייכת בנידון כגון זה טענת אונאה. הנה יסוד דין זה הוא מסוגיית הגמרא בב"מ (מו.), שם הסתפקה הגמרא בדין האומר לחבירו "מכור לי באלו", האם יש בזה אונאה, או דדמיה לחליפין שאין בהם אונאה. ונחלקו הרמב"ם והרא"ש האם פשטה הגמרא את הספק והכריעה שיש אונאה, או שנשארה הגמרא בספק.

ובשו"ע בס' רכ"ז סי' ט הובאו שתי הדעות בזה, המחבר כתב "הלוקח בדמים אכסרה, כגון שחפן מעות וא"ל מכור לי פרתך באלו, קנה, ומחזיר אונאה, והוא הדין ללוקח פירות אכסרה בסלע או בשתים, שקנה ומחזיר אונאה", אמנם הרמ"א שם הביא דעת יש אומרים שדין זה מוטל בספק, האם יש בו אונאה או לא, ומספק אין מוציאין מיד המאנה.

אמנם בשו"ע ריש סי' ר"ט סתם הרמ"א ולא הביא את דעת היש אומרים, וזה לשון המחבר שם, "המקנה לחבירו דבר שאינו מסוים, אם היה מינו ידוע, אע"פ שאין מידתו ומשקלו ידוע, הרי זה קנה. ואם אין מינו ידוע, לא קנה. כיצד, ערימה זו של חטים אני מוכר לך בכך כך, מרתף זה של יין אני מוכר לך בכך וכך, אע"פ שאין מידת הערימה ידועה, ולא מנין הקנקנים, הרי זה ממכרו קיים, אע"פ שנמצא חסר או יתר על האומד שהיה בדעתם, ויש להם אונאה לפי שער שבשוק. אבל האומר לחבירו כל מה שיש בבית זה אני מוכר לך בכך וכך, וכל מה שיש בתיבה זו או בשק זה אני מוכר לך בכך וכך, ורצה הלוקח ומשך, אין כאן קנין, שלא סמכה דעתו של לוקח, שהרי אינו יודע מה שיש בו, אם תבן או זהב, ואין זה אלא כמשחק בקוביא, וכן כל כיוצא בזה" ע"כ. ומבואר מדברי השו"ע שיש חילוק בין אופן של מכירת דבר שמינו ידוע, אף שלא ידועה המדה, שאז המקח קיים, אך מ"מ יש בזה דיני אונאה, לבין אופן של מכירת דבר שאין הלוקח יודע את מינו כלל, דאז הוי משחק בקוביא, ולא הוי מקח כלל. והרמ"א שם לא השיג על דברי המחבר, ולא הביא את דעת החולקים.

והנה דינא דפירות אכסרה האמור בס' רכ"ז הוא הדין שהובא בס' ר"ט, והעיר הסמ"ע (בס' רכ"ז) על כך שבס' ר"ט לא הביא הרמ"א את דעת החולקים, וכתב הסמ"ע שכל המחלוקת היא רק לגבי האופן הראשון שהביא המחבר בס' רכ"ז, שחפן מעות בידו, כיון שאין דרך לעשות כן. אבל לגבי האופן השני, שקנה פירות בלא לדעת כמה, לדברי הכל חל המקח ויש בו דין אונאה, כיון שדרך בני אדם למכור כך פירות, וא"כ בפירות היא הדין כמבואר בס' ר"ט, שחל המקח ויש בו דין אונאה. אולם הט"ז (בס' רכ"ז) כתב שמחלוקת הרמב"ם והרא"ש היא בין במעות ובין בפירות, ולדבריו נמצא שכל הדינים האמורים בס' ר"ט יהיו תלויים במחלוקת זו, ולדעת הרא"ש והרמ"א יש בזה ספק אם יש בו אונאה. וגם התיבות הביא את דברי הט"ז הללו (במשה"כ שם, וכן במשה"א סי' קצ"ט סק"ט נקט לדינא כט"ז). ולפ"ז בפשוטו בנדון דידן שמינו ידוע, רק שלא ידועה המדה של הלולבים הכשרים, לדברי המחבר יחול המקח, ושייכת טענת אונאה. ולדעת הרמ"א הרי זה ספק, ומספק אינו מחזיר אונאה.

1 אמנם יש להעיר מדברי הנתיבות (סי' רכז סקי"ט) שכתב לבאר את הדין של נושא ונותן באמונה שאין בו אונאה, ולכאורה מאי שנא מדינא דמכור לי באלו שהדין שיש אונאה, וביאר דרך באופן שהמוכר יודע ומתכוין להונות יש אונאה, אבל אם שניהם אינם יודעים, ולא נתכוונו להונות, ליכא אונאה, וצ"ע לדברי הט"ז הנ"ל. ומבואר ששם הבין את סברת הט"ז, שאותה סברא ששייכת לענין אסמכתא מועילה גם לגבי אונאה, והעיר בכך כבר המשפט שלום (סי' רט).

דיש לומר דהאש אכל בו הרבה, וגם אין כל האומנים שוים וגם מעשים בכל יום, על כן אין ללוקח על המוכר שום טענה עכ"פ שם, ע"כ. ומבואר להדיא דס"ל כסברת ה"ט"ז, שענין אונאה דומה לענין של אסמכתא, שלדעת הסוברים שאין אסמכתא במשחק בקוביא, דכיון ששניהם אינם יודעים גמרו ומקני, ה"ה שאין גם דין אונאה. וכתב המשפט שלום שבכך מיושבת סברת ה"ט"ז, ואין מקום לתמיהת הנתה"מ על דבריו.

וכעין שיטה זו מצינו גם בתשובת מקור ברוך (קלעי סי' נה, הובא ברעק"א בגליון כאן) בענין עפרות הזהב הנ"ל, אם יש בהם טענת אונאה, וכתב בתחלה שבפשוטות יש טענת אונאה, וכמו שמצינו בפירות אכסרה שיש בהם אונאה. אמנם הביא קושיית ה"ב" מהמוכר 'מה שעזי חולבות', דמבואר שאין דין אונאה בדבר שאינו ידוע כלל לשניהם, ובתחלה תירץ כה"ח והש"ך שבאמת יש דין אונאה בכה"ג [אלא דמיירי במקרה שמחל על האונאה וכדומה], וממילא גם בנדון דעפרות זהב יהיה אונאה. אולם שוב כתב וז"ל, "אבל הנכון לעניות דעתי לתרץ דלא קשיא כלל, דשאני התם דהמוכר והלוקח שניהם אינם יודעים מה יוציאו מהחלב או מהגיזה, דאינה לפנייהם, ואם כן מעיקרא כי נחתי אדעתא דהכי נחתי, או יותירי או יחסר, שאין זה על זה כלום. אבל מה שכתב הרמב"ם ז"ל דמכור לי באלו שיש בו אונאה אעפ"י שלא הקפידו לידע כמה מעות הם או כמה פירות, מכל מקום הרי רואים אותם ובודאי שיערו אותם וסברו שלא יהיה בהם אונאה, אבל אלו היה יודע שיש בו אונאה לא היה מוכר או לוקח, ואם כן בנדון דידן נמי שגם המוכר לא יודע מה שהיה בו, בודאי דמעיקרא אהכי נחתי, שאם ירויח או יפסיד שלא יהיה בזה דין אונאה", ע"כ. ומבואר בדבריו ג"כ כסברת ה"ט"ז, שבדבר ששניהם אינם יודעים שיעור האונאה שבו, וקשה לשער, אמרינן דאדעתא דהכי נחתי שלא יהיה אונאה. אלא שמפשוטות דבריו נראה דס"ל שסברא זו מוסכמת גם אליבא דהרמב"ם, ולא תלה זאת בדינא דמשחק בקוביא אלא שמוסכם לכו"ע.

וכדבריו נראה גם בדעת המהרשד"ם (חו"מ סי' שעו), שאף הוא דן בענין עפרות הזהב, אם יש בהם אונאה או לא, וכתב בתו"ד: "ועוד הייתי אומר דבנדון דידן לכו"ע אין בו אונאה, דדמי זה למכירת חזקה מבתיים וחצירות וחנויות שבעליהם גוים והישראל מוכר החזקה, והגוי בעל החצר היום או למחר מוציא לקונה ומפסיד מעותיו לגמרי, ולא בשביל זה חוזר על המוכר, משום דאדעתא דהכי נחתי וזבני". והביאו המהרש"ם, והעיר דלכאורה סברא זו דאדעתא דהכי נחתי תלויה במחלוקת הראשונים לענין משחק בקוביא, ולא כו"ע מודו בה, וביאר המהרש"ם: "דס"ל למהרשד"ם דהא ודאי כל שהיא שוה הערימה כך וכך כשהוא יודע בבירור כמה וכמה יש שם, הא ודאי אם היה רוצה למכור למי הערימה כשהוא בספק השקול כמה מדות יש שם, בודאי היו נותנים פחות הרבה מסך זה, כיון שהוא עומד בספק, וא"כ י"ל דזה אין לו שער כלל, דלפעמים ימצא אדם שרוצה לקנות ערימה זו על הספק בסך רב, ולפעמים יתן א' רק סך קטן, ואין לזה קצבה כלל, ולכן לא שייך בזה אונאה, דמסחר הזה שהוא קונה על הספק צריך לשום האונאה כפי מה שיתנו הקונים בעד הספק ובאופן זה אין לו שיעור קבוע וקצוב כלל", ע"כ. ומבואר שביאר המהרש"ם בדעת המהרשד"ם שאופן זה שאין לו שיעור קצוב לא נחשב כלל בכלל אונאה, וזה ע"ד סברת המקור ברוך שמוסכם לכו"ע שאין אונאה בנדון דעפרות זהב.

העולה בידינו לע"ע, שבדעת ה"ט"ז הלכו המהרשד"ם, המקור ברוך ורעק"א, וס"ל שאין אונאה בדבר שלא ידוע לשניהם, ולדבריהם מבואר שכן הדין לכו"ע. וראה גם ערוך השולחן שנראה שנקט שאין אונאה בעיזי חולבות כיון שידוע שאין ידיעה לשניהם בדבר זה.

ומצינו עוד בפוסקים שדנו בנדון של עפרות זהב אם יש אונאה, דבתשובת גאוני בתראי (סי' יט) יש מו"מ בזה בין כמה גאוני בתראי

2 אך לכאורה י"ע שהרי בדבר שאין לו שער כלל שאין בו אונאה הוא רק סברת ה"ב" שהובא לעיל שאין בו אונאה, אבל הש"ך ושאר פוסקים חלקו על סברא זו שיש אונאה ויל"ע. וראה גם ערך שי שנשאל כעין זה בדבר שאין לו שער קבוע אלא יש מוכרים ביוקר ויש בזול אם יש אונאה כשמכר ביוקר, וכתב שלפי המבואר בש"ך יש בכך אונאה, ויל"ע בכונת מהרש"ם בזה.

(בעל שו"ת פני יהושע, הגאון ר"מ טיימר, הגאון ר' הירץ בן הב"ח), ובתחלה הובאה תשובת הפני יהושע שבראש דבריו הלך בדרך ה"ט"ז, שבאופן ששניהם אינם יודעים את המידה לא שייכא אונאה³. ולבסוף כתב דהעיקר נראה לדמות דין עפרות זהב לדינא דס"ב, שאם אין ידוע כלל דינו כמשחק בקוביא. וביאר שבהכרח ביאור החילוק בין ס"א שחל המקח לבין ס"ב שלא חל המקח אינו תלוי בכך שרואה את המין לפניו, אלא עיקר החילוק הוא בכך שבס"א שייך לשער, ולכן חל המקח, אבל בס"ב לא שייך לשער כלל, ולכן לא חל המקח כלל. ולפי זה פסק גם בנדון עפרות זהב שאין כאן מכר, כיון שא"א לשער את הזהב שיימצא שם.

והנה סברתו זו, שבדבר שא"א לשער לא חל המכר, היא בהיפך ממה שכתבו המקור ברוך והמהרשד"ם, דסבירא להו שבדבר שאי אפשר לשער אמרינן שבודאי גמר ומקני. ובאמת הרבנים הרי"מ טיימר וה"ד הירץ בתשובה הנ"ל דחו את מסקנת הפני יהושע הנ"ל, וחלקו עליו בתרתי, במה שכתב לחלק בתחלה בין אופן ששניהם אינם יודעים לבין אופן שהמוכר יודע והלוקח אינו יודע, וכדעת ה"ט"ז, וכתבו שאין לחלק בכך, והיינו כדעת ה"ב"ח והש"ך שגם בכה"ג יש אונאה. וגם נחלקו עליו במה שהסיק לדינא שבעפרות זהב לא הוי מכר, וביארו שאין זה ענין לנידון של ס"ב, שאין החילוק בין מקום שאפשר לשער לבין מקום שא"א לשער, אלא החילוק הוא אם יודע מה בתוכו או לא. ולכן פסק הגרי"מ טיימר שבדינא דעפרות זהב איכא אונאה, וכמו במכור לי באלו. וכתב שגם הרמ"א שהביא דעת י"א שזה ספק לא הכריע נגד השו"ע בזה, וכן הגאון ה"ד הירץ בן הב"ח פסק שיש בזה אונאה, ע"ש.

ומצינו עוד פוסקים הסוברים כדעת ה"ב"ח וש"ך שיש אונאה, ע"י בכנה"ג שהביא מהמהרש"ך וכן מתשובת לחם רב (סי' קנט) שכתבו שהנידון של עפרות זהב דומה לדין של פירות אכסרה, שיש בו אונאה, וכתבו לבאר באופן אחר את החילוק שבין דין זה לדין גיזה וחלב שאין בו אונאה, ולדעתם החילוק הוא שבגיזה וחלב שאינם עתה בעולם ואינו תלוי כלל בידיעתם, בזה אין אונאה. אבל דבר שהוא בעולם, וטועים בהשערת הדבר, יש בו אונאה. ומבואר שחילקו באופן אחר בין דינא דגיזה וחלב לבין דין פירות אכסרה ועפרות זהב, שיש בו אונאה, וסוברים בזה כדעת ה"ב"ח וש"ך, שיש אונאה בכה"ג.

המורם מהאמור: א. באופן שהמוכר יודע שיש אונאה במקח, פשוט דאיכא אונאה, וכמו בדין של 'מכור לי באלו', שיש דין אונאה. אלא שה"ט"ז והנתיבות סוברים בדעת הרמ"א שגם באופן זה הוא ספק, ואין מוציאין מהמאנה. ב. באופן שמוכר דבר שאין ידוע אם יש בו שיעור אונאה, וכמו בנידון של עפרות זהב, וכנידון דידן שאדם קונה קופסא שלימה של לולבים, נחלקו הדיעות, לדעת ה"ב"ח, הש"ך, ה"ד הירץ בן הב"ח, הגרי"מ טיימר, מהרש"ך, לחם רב והנתיבות, גם באופן זה יש אונאה [אלא שיש מפוסקים אלו דס"ל שגם בגיזה וחלב יש אונאה, ויש מהם דס"ל שגיזה וחלב לא דמו, כיון שאינם עתה בעולם, ולכן אין בהם אונאה⁴]. ולדעת ה"ט"ז, מהרשד"ם, רדב"ז, מקור ברוך ורעק"א,

3 אלא שכתב לדייק בלשון הרמב"ם (שהוא מקור הדין בס"י רט ס"א) שמשמע ששניהם לא יודעים ואפ"ה סובר דאיכא אונאה, אך כתב שמדברי ר"י בסוגיא נראה שסובר כסברא זו שבשניהם לא יודעים אין אונאה, והאריך בזה.

4 ולהדיעות שיש טענת אונאה ומקח טעות, יש לדון מה הדין כאשר יש ויכוח בין הלוקח למוכר מתי נעשה דבר זה, והיינו, שהמוכר טוען שרק כשהיה אצל הלוקח נעשה מחמת טלטול הדרך או כל סיבה, והלוקח טוען שנעשה ברשותו של המוכר. ובפשוטו דין זה הוא המבואר בס"י רכ"ד ס"ב שאם נמצאה מחט בעובי בית הכוסות והבהמה אצל הטבח ויש ספק מתי אירע הדבר, חובת ההוכחה היא על הטבח, ואף שעדיין לא שילם צריך לשלם כל זמן שלא הביא ראיה שנעשה בבית המוכר. וטעם הדבר, שמצד חזקת הגוף שסתם בהמות בריאות אומרים שנעשה אח"כ ברשות הטבח דכאן נמצא כאן היה, ובס"י רל (סמ"ע סק"ד) כתב לגבי חביות שכר שאם לא ידוע מתי החמיץ הולכים אחר חזקת ממון ואם לא שילם הלוקח לא משלם, וכן בס"י רלב (סמ"ע סק"ה) לענין מי שקנה ונמצאו מעופשות והנדון מתי נתעפשו כתב שהולכים אחר חזקת ממון, ולכא' מאי שנא מנמצאת טריפה שלא הולכים אחר חזקת ממון, וביאר הסמ"ע כאמור שרק בבהמה שיש לה חזקת הגוף שאינה טריפה אומרים כאן נמצא כאן היה אבל בשכר ובגבניות שהדרך הוא להחמיץ ולהתעפש במשך הזמן

נראה שבאופן שאינם יודעים אין אונאה. אלא שלדעת הט"ז והרדב"ז

אין חזקת הגוף ולכן הולכים אחר חזקת ממון. ולפ"ז בפשוטו גם כאן כיון שאין מקרה דידן כגבינות ושכר שעומדים להתקלקל הולכים אחר חזקת הגוף וצריך הלוך לשלם כל זמן שאינו מוכיח שהמום נעשה אצל המוכר.

אמנם היה מקום לדון ולומר שאינו דומה ממש לנמצאת טריפה שיש רוב בהמות כשירות ויש חזקת בריאה ולכן מהני אבל כאן במקרה דידן שאין שום ידיעה מה היה בתחלה לכא' אין חזקה, ויש לדמות דבר זה למה שהובא בפת"ש סי' רכז סק"א בשם עבודת הגרשוני ושב יעקב לענין מי שקנה סחורה וכשקיבל הלוך חסר מהכמות והמוכר טוען שהשליח גנב בדרך הלוך טוען לא כן, וכתבו האחרונים הנ"ל שאין מקרה זה דומה לנמצאת טריפה ששם היה חזקת הגוף שהיתה בריאה, אבל כאן שאף פעם לא היה ידוע כמה היה בסחורה הולכים אחר חזקת ממון ואם לא שילם הלוך לא ישלם ע"ש, וכיוצ"ב גם כתב הקצות סי' רכז שבמקרה של גניבה שאין חזקת הגוף לא אומרים כאן נמצא כאן היה והולכים אחר חזקת ממון, וא"כ לפ"ז היה מקום לומר שאף שמקרה דידן אינו דומה לגבינות שדרכן להתקלקל מ"מ גם אינו דומה למקרה של נמצאת טריפה כיון שלא ידוע אף פעם שהסחורה היתה כשירה וא"כ נלך אחר חזקת ממון. אך יש לדחות דגם במקרה דידן אמרינן דמסתמא בחזקת כשרות ולא דמי לגניבה דלא שייך כלל חזקה.

ויש לציין לסברת השב שמעתתא (ש"ב פ"ד) שביאר באופן אחר סברת כאן נמצא כאן היה שאין הטעם מצד שהולכים אחר חזקת הגוף, אלא הסברא היא שלא מחזיקים ריעותא מרשות לרשות, שכיון שהריעותא נתעוררה אצל הטבח לא מחזיקים אותה אצל המוכר ולא תלוי בחזקת הגוף, וביאר (שם פ"ט) הא דבגבינות הולכים אחר חזקת ממון כיון שהדרך שמתקלקל נמצא דהריעותא נולדה כבר אצל המוכר ולא אצל הלוך, ועכ"פ לפ"ד לכאורה גם במקרה של גניבה שייך לומר שלא מחזיקים ריעותא מרשות לרשות והלוך צריך לשלם, וזה שלא כדבריו בקצות, וכבר העירו בזה שדבריו לכא' אינם מתיישבים זה עם זה. ועי' גם בתיבות חידושים שפשיטא ל' שגם במקרה של גניבה הלוך חייב לשלם ולא הולכים אחר חזקת ממון, ולא ביאר סברתו, ודעתו נראה כהש"ש. וכדיעה זו נראה גם בכסף הקדשים סי' רלב שדן לענין מי שקנה פרשיות תפילין ונמצא פסול וספק מתי אידע, וכ' שם שאם ודאי היה אצל המוכר צריך להחזיר המעות אבל אם הוא ספק שמחמת הישן קרה פסול (וכגון שקנה משומשים) צריך לשלם הלוך דכאן נמצא כאן היה, ולכא' הא ליכא חזקת הגוף דמנלן שלא היה אצל המוכר פסול זה, ומשמע דזה כסברת הש"ש דלא מחזיקים ריעותא ממקום למקום. (וראה שם מה שביאר לפ"ז גם דעת הט"ז לענין לוח ששילם חובו ונמצא שטר א' מזויף דהשאלה אם בא מהלוח שפטור הלוח לשלם, ובכסף הקדשים ביאר לפי יסוד הנ"ל דלא מחזיקים ריעותא מרשות לרשות וגם שם לא שייך חזקת הגוף לומר באיזה מקום אידע הזיוף ע"ש).

ויתכן לברר שיהיה זה באופן אחר שהסברא היא לא מצד דלא מחזיקים ריעותא ממקום למקום, אלא יש סברא שאם חל המקח נקבע כאן חזקת מקח שהוא כדן ולכן על הלוך חובת ההוכחה לומר להיפך מזה. ומצינו סברא זו באחרונים דעי' בשו"ת מהר"ם חביב (הוצאת מכון ירושלים, סי' רלט) שנשאל בדבר אדם שקנה קאהוי (קפה) ואחר ששילם טען שהוא מקולקל, והשיב מהר"ם חביב בתחלה דאם כבר שילם הלוך לא יכול להוציא ממון, וזאת עפ"י דינא דתשובות הרא"ש שהובא בסי' רכז שאם טוען הלוך שמן עכור נתת לי לא נאמן להוציא הממון מהמוכר. והוסיף המהר"ם חביב: ויתכן דאפילו לא נתן הלוך המעות למוכר מיקרי שפיר מוציא, דכיון דמשך ראובן הקאהוי לרשותו קנאהו, והמעות נעשה הלואה בידו ומיקרי הלוך מוציא ואינו נאמן. ואמינא לה מהא דקי"ל במחט הנמצא בעובי בית הכסות דקי"ל דישלם הדמים למוכר אע"ג דהוי מוחזק במעותיו, ה"ה לנדון דידן דאע"ג דלא נתן המעות כיון דקנה כשמשך הקאהוי נתחייב במעות ונעשה כמו מלוה אצלו ונקרא מוציא ע"כ. ומבואר דאף בליכא חזקת הגוף דומה לגוונא דנמצאת טריפה וע"כ דאולינן בנר חזקת מקח, ואף שהדברים אינם מפורשים מ"מ יתבאר להלן יותר מפורש בזה.

וכיוצא בזה כתב הכנה"ג (סי' רלב הגב"י אות לט) בשם מהר"ם מטיקטין לענין ראובן שקנה חביות דבש מגוי ומכר אחת מהן לשמעון ושילם חלק מהדמים, ושוב מצאו שחלק מהדבש לא ראוי באופן שהוא מקולקל, ופסק דאם המוכר ישבע שהדבש טוב יכול להוציא ואם לאו יפסיד, ומ"מ מבואר דיכול לגבות בשבועה ולא הולכים אחר חזקת ממון. ובאמרת המשפט שלום הביא דבריו וכתב: ונ"ל דהעיקר לדינא דמה שנתן למוכר אינו יכול להוציא מידו מספק אע"ג דאיכא ריעותא ורגלים לדבר דא"א להוציא ממון עפ"י אומדנא, אבל בממון שמוחזק בו הלוך אין מוציאין מידו ג"כ מספק כיון שאין לו חזקה וכמ"ש הסמ"ע ועבודת הגרשוני, ועוד דכיון דאיכא רגלים לדבר הרי דעת הסמ"ע דמהני תפיסה, ע"כ. ומבואר דהמהר"ש חלק על דין זה ולדעתו רק היכא דאיכא חזקת הגוף הולכים אחריו אבל בלא"ה הולכים אחר חזקת ממון.

ומצינו עוד כיוצ"ב לענין אונאה כשיש ספק אם היה אונאה דנחלקו ב' דיעות בזה במרדכי שיש הסוברים שהולכים אחר חזקת ממון כיון שאין חזקת הגוף,

היא הדין תלוי בשיטות הפוסקים אם במשחק בקוביא יש אסמכתא, וממילא לדעת הרמב"ם יהיה אונאה, ואילו שאר הפוסקים הנ"ל סוברים שגם לשיטת הרמב"ם ליכא אונאה, כיון דאדעתא דהכי גמרי ומקני [וישנה שיטת בעל הפני יהושע שסובר שבעפרות זהב לא חל המקח כלל, וכדן של ס"ב לגבי מה שבבית זה אני מוכר לך, שלא חל המקח, אמנם הפוסקים דחו דבריו]. והמהרש"ם במשפט שלום סיכס בענין זה לדינא דהעיקר נראה כהשיטות שאין אונאה באופן זה, והיינו כדעת ט"ז ורדב"ז, אלא שהמוחזק יכול לומר קים לי כדעת מהרשד"ם, שאף לרמב"ם אין אונאה. ובשו"ת בית שלמה (חו"מ סי' פג) וערך שי' (סי' רכז) נקטו שהעיקר לענין עפרות זהב כדעת הפוסקים שיש אונאה, ורק אם המוכר מוחזק יכול לומר קים לי כהשיטות שאין אונאה.

במקום שיש מנהג לקיים את המקח על הספק

אמנם כל האמור עד כאן הוא רק מצד עיקר הדין, אבל אם יש מנהג ידוע שקונים על הספק, ומקיימים את המקח בין נמצא מעט בין נמצא הרבה, פשיטא דליכא אונאה, וכ"כ המהרש"ם שם, "וכמו שהמנהג במדינתנו לקנות נהר דגים או יער עצים, אם קונים על מדה של מארג ולא של מספר העצים, בודאי אין אחר המנהג כלום, וכן בשאר דברים כיוצא בהם", ע"כ. וכן מצינו בחכמת שלמה להגר"ש קלוגר (ריש סי' רט) שכתב, "הנה בדין הקונה אתרוגים סתומים ונמצא מקולקלים מאוד והפסד הקונה הרבה, אם יש בהן דין אונאה ומקח טעות, הנה באמת נער הייתי וגם זקנתי ולא ראיתי מי שיבוא לתבוע אונאה וביטול מקח באתרוגים, ואנכי יושב פה ל"ז שנים ומקור קניית אתרוגים הוא פה ורוכלת עמים בזה, ולא נשמע מעולם שיבוא אחד ויפצה פיהו בזה. והטעם כי כן הוא מנהג התגרין שקונים אדעתא דהכי אם טוב ואם רע" ע"ש, וסיים וכתב "עכ"פ לדינא באתרוג לא שייך מקח טעות, ובא נראה בקונה אתרוג או ב' וכדומה סתומים בכך וכך, ואח"כ כשנפתחו אם שוה האתרוג הרבה אם מערער המוכר לומר דהוי מקח טעות, או אם הוא מקולקל שאינו שוה כלום הכי מערער הקונה ע"ז, זה ודאי אינו, ופוק חזי מאי עמא דבר, ובע"כ דכך מנהג הסוחרים דלא שייך מקח טעות באתרוגים בזה"ז וזה ברור לדינא". ע"כ.

ומבואר דהגרש"ק אזיל בתר המנהג בזה, וא"כ ה"ה לנדון דידן. וראה גם בפת"ש (סי' רלב סק"ו) שכתב לענין מה שמבואר שם (סי' א) שבהמה שנמצא בה טריפה הוי מקח טעות, וכתב: "וכמדומה דעכשיו לא נהגו כן, ומנהג מבטל הלכה, ויש לחקור אחר המנהג. וה"ה בשאר דברים שהדרך למוכר סתומים וחתומים כמות שהן, כגון תיבות עם דפי זכוכית לחלונות, או תיבות עם אתרוגים וכיוצא בזה, יש לב"ד בכל מקום לחקור אחר המנהג", ע"כ. ומבואר עכ"פ מכל הנ"ל שבדבר שיש בו מנהג לית מאן דפליג שלא שייך לנדון מצד טענת אונאה, וא"כ ה"ה לנדון דידן שאין מקום לטענה זו לפי המנהג.

ור' אביגדור חלק שהמוכר נאמן והטעם כמו כלה בבית אביה, והיינו דשם מבואר שכיון שהספק נתעורר ברשותה צריכה להחזיר את כסף הקידושין, ולכן גם כאן צריך לשלם הכסף כיון שהספק נולד ברשות הלוך. וכן מבואר בנתי"ע ד"ז לגבי ספק באונאה דהלוך צריך לשלם כיון דלא מבטלינן קנין הברור מחמת ספק, וא"כ משמע שיש סברא של חזקת מקח ולא דוקא מצד חזקת הגוף. וראה עוד במהרי"ט (חו"מ סי' יט) שהדין לגבי אונאה שלא מבטלים המקח וכמו לגבי נמצא מחט בעובי בית הכסות, והטעם דמי שבא לבטל המקח עליו הראיה. ומבואר מדברי מהרי"ט שלמד בסוגיא דמחט שהוא מצד חזקת מקח (ואף שיש מקום לומר דכל סברא זו נאמרה רק לגבי אונאה שאין המום בגוף המקח אלא דבר צדדי משא"כ במום ד"ל דמבטלים המקח, מ"מ בפשוטו במהרי"ט שהשוה אותם משמע שהוא סברא של חזקת מקח, ולפ"ז גם א"ש גם סברת הנתניות לגבי גניבה שצריך לשלם אף דליכא חזקת הגוף כיון דאיכא חזקת מקח, וכן סברת כסף הקדשים.

ומ"מ מבואר לשיטה זו דאף בלא חזקת הגוף צריך לשלם, ולשיטה זו פשוט גם במקרה דידן שצריך לשלם הלוך, אך גם לשיטה שתלוי בחזקת הגוף יש מקום לומר שגם במקרה דידן יש חזקת הגוף שמסתמא היה בכשרות וצריך לשלם, ויל"ע. ולפי מה שנתבאר בפנים בלא"ה אין נפק"מ שמצד המנהג לא יכול לטעון טענת אונאה ומקח טעות, וכן מצד הדין לדעת הרבה פוסקים אין טענה זו.

הרחבת פעילות בית ההוראה

בשמחה רבה הננו לבשר לציבור הרחב כי בית ההוראה מרחיב את פעילותיו גם לשאלות בענייני אורח חיים ויורה דעה, ע"י מורי הוראה מוסמכים ומובהקים.

שעות המענה בבית הוראה הם כדלהלן:

בענייני חושן משפט

בימים א-ה בשעות 3:30-1:45 ע"י דיניי בית הדין ובית ההוראה.

ביום ו' בשעות 1:00-11:00 ע"י הגאון הגדול הרב נפתלי נוסבוים שליט"א ודייני בית הדין.

בענייני אורח חיים ויורה דעה

ביום ב, בשעות 2:30-2:00 ע"י הגאון הגדול הרב ישראל גנס שליט"א.

בימים א, ג, ה, בשעות 2:15-1:30 ע"י הגאון ר' אהרן הלוי וואזנר שליט"א (רו"כ הוראה "שארית יוסף") ורבני בית ההוראה.

בימים ב, ד, בשעות 2:15-1:30 ע"י הגאון ר' יצחק זאב הלוי רוזנבלט שליט"א (מו"ץ בעיר ביתר יצ"ו) ורבני בית ההוראה.

בענייני ריבית

בימי א' בשעות 3:30-2:30 ע"י הגאון ר' פנחס וינד שליט"א, בעמח"ס "ברית פנחס" על הלכות ריבית.

מס' הטלפון בבית ההוראה: 02-502-3637

מכר לו יפות ונמצאו רעות מאותו מין, הקונה יכול לחזור בו ואילו המוכר אינו יכול לחזור. והגמ' (פד, ב) שם ביארה שהבירור מהו 'מין אחד' ומה הם 'שני מינים' הוא בכך שבב' מינים כל אדם מעדיף מין אחר, ואילו ביפות ורעות של מין אחד אין אדם שמעדיף רעות. וכיון שבנידון דידן כל אדם היה רוצה להרויח יותר, הרי זה כיפות ורעות של מין אחד, והדין הוא שרק הקונה יכול לחזור בו, ולא המוכר.

הקונה אינו יכול לדרוש שינוי מחיר אלא ביטול מקח

הגם שהוכחנו שהקונה יכול לבטל את המקח, היינו רק ביטול גמור, אך אינו יכול לתבוע שהעסק ישאר שלו, וישלם עליו פחות מהמחיר שסיכמו ביניהם, וכן מבואר בהדיא בשו"ע (רלב, ד) "אם רוצה הלוקח ליקח פחת המום, הרשות ביד המוכר לומר או קח אותו כמו שהוא או תקח מעותיך והחזיר לי מקחי".

נידון דומה לגבי מוכר שלא היה מודע לזכויות בניה

הפוסקים דנו בשאלה אחרת שגם היא תלויה במש"כ למעלה, והיינו באדם שמכר נכס, ולא ידע שהרשויות אישרו בזה שינוי ייעוד, רשיון בניה וכדומה, ומחמת כן הסכים לקבל מחיר זול בהרבה ממה שהיה ניתן להשיג. ובאופן זה המוכר הוא שרוצה לבטל את המקח מחמת טעות זו. והדבר תלוי בנידון הנ"ל, כיון שאם זו שאלה של אונאה, הרי אין אונאה לקרקעות [לכה"פ כל זמן שלא היתה הטעות במחיר כפול], אבל אם הנידון משום מקח טעות, יכול המוכר לבטל את המקח.

בשאלה זו דנו הקנין תורה (ח"א תשו' יד) והרב סילמן (קובץ הישר והטוב י, עמ' פה והלאה), ושניהם הוכיחו שיש לדון משום מקח טעות, והוכיחו כן מהספר יהושע (פ"ו כ קכא), שנשאל במקרה שחלפנים שמעו שהממשלה העלתה את המחיר של שטרי כסף, והמוכרים לא ידעו זאת, ולכן מכרו את השטרות לחלפנים בחצי מהמחיר האמיתי לאחר העליה, ופסק הספר יהושע על פי הגמרא בכתובות (צז, א) שהמכירה בטילה. והנה מכירת שטרי כסף שעליו דן הספר יהושע היא מכירה של דבר שאין גופו ממון, ואף על פי כן היה פשוט לו שאין הנידון שייך להלכות אונאה, אלא להלכות מקח טעות.

ועל פי מש"כ לעיל אפשר להוכיח כמו הספר יהושע, כיון שהטעות היתה מבוססת על נתון שלא היה נכון ולכן הוא מקח טעות. וכן באופן שהמוכר לא ידע שיש אישור להרחיב הדירה וכדומה, וכן באמת פסקו הפוסקים הנ"ל.

אמנם בקנין תורה הנ"ל הוסיף וכתב שהכל תלוי בקפידת הנפגע, והיינו שאם יטען המוכר שהיות שיש תכנית בניה לכן אינו רוצה למכור כלל, אז הוי מקח טעות ויכול לבטלו, אבל אם המוכר מעוניין עדיין למכור, אלא שדורש מחיר יותר גבוה, אז יהא זה נידון של אונאה, ואין אונאה בקרקעות. ובנידון דידן [של מכירת העסק הנ"ל] זה פרט חשוב, כיון שהקונה אמר שהוא עדיין מעוניין לקנות, ורק רוצה לשלם פחות, נמצא שלפי הקנין תורה אי אפשר לבטל המקח.

אמנם, החילוק הזה הוא מחודש ונכתב בלי שום הוכחה, ולא עוד אלא שנראה שהוא נסתר מהשו"ע (רלב, ד) שכתב בענין מק"ט, "אם רוצה הלוקח ליקח פחת המום הרשות ביד המוכר לומר או קח אותו כמו שהוא או תקח מעותיך והחזיר לי מקחי", ודין זה עוסק באופן שהנפגע במקח טעות רוצה מחיר יותר זול, ואעפ"כ נפסק בשו"ע שאינו יכול לתבוע זאת, אלא אומרים לו שיחליט אם הוא רוצה את המקח כמות שהוא או לא, ואילו לדברי הקנין תורה היה לנו לומר שכיון שהוא רוצה מחיר זול, שוב אין זה נידון של מקח טעות אלא של אונאה. ומהשו"ע מוכח שאין הדבר כן, אלא אף בנידון של הקנין תורה אין המוכר יכול לדרוש שינוי מחיר, אלא שיחליט אם הוא רוצה במקח כמות שהוא או לא, ויכול עדיין לתבוע ביטול מקח.

שוב העירוני שאולי ניתן לחלק, שהרי במקרה של הקנין תורה המקח טעות הוא בגדר של "איהו דאטעיה אנפשיה", כיון שהמוכר הטעה את עצמו במה שלא ידע שיש לו זכויות, ואולי בזה נוכל לומר שרק אם המוכר אינו רוצה למכור כלל [כמו באופן של הגמרא בכתובות הנ"ל] אומרים שנחשב מקח טעות, אבל אם עדיין הוא מסכים למכור אלא שרוצה הוא להעלות את המחיר, הוי אונאה, ואינו יכול לטעון מקח טעות. ואם נאמר כן ניתן אולי לתרץ קצת את הנתיות הנ"ל, כיון שגם במקרה של הנתיות הטעות היא בכך שהמוכר לא רצה לכלול את הפירות במכר, ונמצא שהוא הטעה את עצמו למכור גוף ופירות ולא רק גוף, וכיון שהמוכר עדיין רוצה למכור אלא שרוצה תוספת דמים, אינו יכול לטעון טענת מקח טעות, כי אין הקפידא שלו אלא במחיר. אמנם, בשאר הפוסקים לא מוזכר החילוק של הקנין תורה. ולפ"ז אינו שייך לנידון דידן.

ולכן פסקנו הלכה למעשה שהקונה יכול לדרוש ביטול מקח אבל לא הפחתה בדמים, ואכן דרש הקונה ביטול מקח.